

Julien Vandiest

De kinderen van Nikaia - deel 2

In het eerste deel van zijn essay (zie vorig nummer 96) trachtte Julien Vandiest te achterhalen hoe het komt dat de opvallendste cultuursprongen in West-Europa te noteren vielen en niet in het vroegere Byzantium. Het concilie van Nikaia in 325 na Chr. gaf het westerse, logische denken een onvoorziene impuls. Deze denkpiste werkt de auteur verder uit in het volgende betoog.

In verscheidene godsdiensten moet de afluïvige aan een goddelijke rechter rekenschap van zijn daden geven. Bij de oude Egyptenaren was dat al zo en in de godsdeinsten van het Boek wordt die procedure van (post)vitaal belang.

Laten we even fantaseren: we halen ons een wereldbestel voor ogen waarin er een metafysisch tribunaal voor hoogculturen zou bestaan. Welke troeven zou de westerse cultuur dan kunnen bovenhalen als zijnde waardevol, maar tegelijk verschillend van andere hoogculturen?

Onze bouwkunst misschien? Die heeft inderdaad prachtige werken voortgebracht, zeker vanaf de gotiek. Jammer genoeg voor ons imago is daar ook nog de hoogstaande Grieks-Romeinse bouwkunst, benevens de islamitische en de Indische bouwkunst. En dan zwijgen we nog over Egypte, dé architecturale cultuur. Geen overtuigend argument die bouwkunst van ons.

Hetzelfde geldt voor de beeldhouwkunst. Ook op dit gebied hebben we aardig gepresteerd, maar jammer genoeg zijn daar de oude Grieken, het meest beeldhouwkundige volk ter wereld.

De schilderkunst? Ja, dat is plots een betere troef. Wat er sinds de aanvang van de westerse cultuur allemaal op muur, hout, doek of papier werd gebracht, is van een rijkdom en een verscheidenheid waar andere hoogculturen moeilijk gelijke tred mee kunnen houden. Maar hier ziet men het meest *karacteristieke* van de westerse picturaliteit over het hoofd. Haar uitzonderlijkheid is eerst op latere datum aan bod gekomen en is aan twee vindingen te wijten. Op rekening van Leonardo da Vinci te schrijven.

Alweer hij! De eerste daarvan is het *sfumato*. Het schilderij toont ons een achtergrond (en gebeurlijk ook delen van de voorgrond) die men doorheen het licht als een waas ontwaart, als verkeerde het oog in het beginstadium van staar. Een procédé dat zich nadien zó aangrijpend gaat ontwikkelen dat er uiteindelijk schilderijen en pastels ontstaan waarin de hele waarneming letterlijk 'de mist ingaat'. Denk aan Watteau, Turner en later sommige Franse impressionisten. Maar nóg vernieuwender is de andere uitvinding van de geniale Italiaan: het *chiaoroscuro*, het *clair-obscur* geheten. Zelf paste hij deze techniek al meesterlijk toe, maar zij zal maar eerst tot volle bloei komen bij sommige van zijn Italiaanse 'navolgers' (vooral Caravaggio), om uiteindelijk vorstelijk te floreren bij Rubens en haar hoogtepunt te bereiken bij Rembrandt. Voor het menselijk oog zijn licht en duisternis tegengesteld en kan men beide tegelijk niet op dezelfde plek waarnemen. Nu ontleent de schaduw zijn bestaansrecht aan het elders aanwezige licht en kan de lichtinval slechts volop de aandacht trekken door de simultane aanwezigheid van een schaduw in de buurt. Op een waardevol *clair-obscur* ondergaat men beide indrukken tegelijk, zonder zich door één van hen te laten monopoliseren. Verre reden van die mogelijkheid? Nikaia, oorkonde ter aanvaarding van twee met elkaar strijdige zaken. Als dat niet zo is, hoe komt het dan dat men het *clair-obscur* hoegenaamd niet in andere hoogculturen aantreft¹⁰?

Als onze schilderkunst al een ernstige troef is, wat dan te zeggen van onze muziek? Op dit gebied is het westen ontgensprekelijk supereem. Zodanig zelfs dat andere culturen (India, China, Japan) onze muziekvormen stilaan zijn gaan overnemen zonder dat ze daarom hun eigen vormen helemaal dienden te verwaarlozen. Wel, onze muziek is ontsproten uit de Gregoriaanse zang. Aanvankelijk was die eenstemmig (en zal die dat in de Byzantijnse liturgie lange tijd blijven), maar geleidelijk is er meerstemmigheid ontstaan om ons uiteindelijk naar de polyfonie te leiden. De tweestemmigheid heeft zich echter het langst en het krachtigst kunnen handhaven. Zij triomfeert in het duet, basisingrediënt van de opera, en nog meer in de klassieke muziekvorm bij uitstek: de fuga. Wat is een fuga? Meerdere melodieën (hoofdzakelijk twee) verlopen gekruist met elkaar¹¹. Zonder de 'andere' melodie is de eerste niets. En weer is het zo dat enkel de westerse muziek de fugale vormgeving heeft uitgedacht. Andere avatar van de complementariteit zoals destijds gelanceerd door Nikaia.

Wat nu in principe helemaal geen westers unicum lijkt te zijn, is de wiskunde. Toch komt daar vanaf de 12de eeuw verandering in¹². De Babyloniërs bezaten al een begin van stekunde en hebben dat aan de Grieken doorgege-

speeld. Maar ook zij konden daar nog niet heel veel mee aanvangen. Daarin zal eerst verandering komen met de 'uitvinding' (Indiërs, Arabieren?) van het getal nul. Die nul schenkt het leven aan de negatieve getallen, wat nu toelaat om tot de praxis van machtsverheffing en worteltrekking over te gaan. Maar om volop de stekunde te kunnen beoefenen, ontbreekt er nog steeds iets, namelijk f , de functie. Die f duikt voor het eerst op in een handschrift uit Arles en dat dateert van de 12de eeuw. Wat zien we nu wanneer we bijv. kijken naar een vergelijking van de tweede graad? Dat de functie en haar onbekende (x) waarden zijn die *vervlochten* met elkaar verlopen én die dus beide hun bestaansrecht aan elkaar ontlene. Wat nog aanschouwelijker wordt wanneer men die vergelijking grafisch voorstelt op een coördinatenstelsel. Dit stelsel – abscis en ordinaat – is een 'tweespaltige' eenheid, waarbij het ene referentiekader de aanwezigheid van het andere impliceert. Ook onze stekunde ruikt dus naar Nikaia.

Laten we de sfeer van het creatieve even verlaten en ons toespitsen op een wellicht verrassend terrein, nl. de pedagogie. De Franse filosoof Montaigne is, op wereldvlak, de eerste denker geweest die systematisch over kinderopvoeding heeft geschreven. Dit klinkt onwaarschijnlijk, maar het is bittere ernst¹³. Hij brengt een vóór hem blijkbaar ondenkbare, maar ont-hutsende nieuwigheid aan het licht: het opgroeiende kind dient weliswaar de traditionele waarden te eerbiedigen, maar tegelijk dient het zich ook op een *contenance de soi* toe te leggen, die door zijn opvoeders ook wordt gestimuleerd. Montaigne schreef natuurlijk de Franse taal van zijn tijd en dit maakt dat *contenance*, zoals bekeken door het oog van vandaag, in de terminologie van de seksualiteit lijkt thuis te horen. Men vindt niet zo direct een Nederlands equivalent. Het dichtst in de buurt komt wellicht 'een eigen inbreng doen'. Anders gezegd, in zekere mate origineel zijn. Maar het traditionele en het originele zijn alweer elkaars tegengestelden. Hoe origineler men zich opstelt, hoe verder men zich van de traditie verwijderd, en omgekeerd. In feite huldigen we sinds Montaigne (vanwie veel invloed uitging) een perspectief waarin beide ontplooiingsmogelijkheden elkaar in dynamisch evenwicht trachten te houden. 'Zoals de ouden zongen, zo piepen de jongen', maar hun eigen gepiep mag zich wagen aan een eigen melodie. En alweer laat Nikaia van zich horen.

Stappen we over van het individuele naar het collectieve dan stoten we in het westen over op een gebeurtenis van wereldformaat zoals de Franse revolutie. Daarbij loopt men het gevaar om de strijdkreet van de revolutionairen over het hoofd te zien: 'Liberté, Égalité ...' en nu niet 'Fraternité', maar 'Propriété'. De Franse burger uit die tijd voelde zich eerst vrij wanneer

hij kon prat gaan op het bezit van onroerend goed. De revolutie van 1848 (of de eerste overgedaan in afwaswaterstijl) heeft 'Propriété' vervangen door 'Fraternité', want de voorbije jaren was gebleken dat een maximum aan vrijheid onverenigbaar is met een maximum aan gelijkheid. Deze twee kibbelende tweelingszusters worden nu verenigd op grond van een verzoeningspoging die beiden recht laat wedervaren binnen de grenzen van het aanvaardbare. Of alweer Nikaia en het door haar 'opgedrongen compromis'.

We verwijlen nog even bij die 'Révolution unique' (Zola) en citeren de Antwerpse filosoof Antoon Vloemans met volgende memorabele uitspraak: 'Sinds 1789 kunnen we op politiek vlak nog enkel denken in termen van links en van rechts'. Ongetwijfeld, maar wat is daar in de praktijk van terechtgekomen? Zowat overall treft men een uiterst linkse en uiterst rechtse beweging aan, maar meestal zijn het randverschijnselen die het feit maskeren dat beide vormen van politiek bedrijven op elkaar blijven aangewezen. Rechtse partijen leggen soms activiteiten aan de dag die bepaald 'links' overkomen (cfr. soms de Engelse conservatieven), terwijl hun linkse tegenvoeters een bepaald rechtse kant kunnen opgaan (bijv. een star marxisme geheel en al strijdig met Marx zelf). Op de hedendaagse politieke scène treft men in feite een soort middengroep aan die tegelijk linkse en rechtse trekjes verenigt/vertoont (al wil men dat niet graag horen zeggen).

Een geheel apart geval is de filosoof Nietzsche, wellicht de belangrijkste van onze cultuur, omdat hij enerzijds voortdurend bezig is met de Europese problematiek en anderzijds de weg baant voor een 'Posteuropa'. De aanpak van zijn denken is meer schatplichtig aan het sacrosancte dogma van Nikaia dan die van welke andere denker ook. Nietzsche op de goede manier lezen is voor een brein, geschoold door de traditie, allesbehalve een kinderspel. Men gaat immers op zoek naar de 'waarheid' die in/achter de tekst schuilt. Maar zo gaat Nietzsche helemaal niet te werk. Als hij zo vaak naar aforismen grijpt om zijn denkwijze beter te verwoorden, dan is dat minder omdat hij slechte ogen had (de kortzichtige verklaring) dan om een reden die men klaarblijkelijk nog altijd niet heeft begrepen (behoudens enkele zeldzame uitzonderingen). Men leest een bepaald aforisme van Nietzsche en men is getroffen door zijn juiste kijk op de dingen. Maar dan leest men een ander boek van Nietzsche en men stoot op een ander aforisme dat geheel haaks staat op het eerste, ja, er de radicale negatie van is. Welke van beide is nu waar? Beide tegelijk. Door de twee strijdige aforismen met elkaar in aanraking te brengen, kan er plots een flits van inzicht ontstaan die ons bijbrengt wat we wérkelijk dienen te begrijpen, willen we verstandig leven en de wereld navenant begrijpen. Het is *flits* die de 'waarheid' is. Nietzsche zelf

noemt zijn aanpak het 'perspectivisme'. Het is eerst als we de revelerende geldigheid van zulk een flits doorhebben, dat in ons de bevrijdende lach ontwaakt, die ons écht op het presente gebeuren inschakelt.¹⁴

Het zal niemand verwonderen dat Nietzsche met dergelijke 'moeilijke' lectuur enige tijd een *Einzelgänger* is geweest. Maar toch niet zó heel lang. In 1942 werd hij in zijn aanpak 'onwillekeurig' bijgetreden door een schrijver die zijn voorganger Nietzsche niet eens vermeldt, evenmin als hij 'the Nikaian connection' zou hebben ontwaard. Het ging hier om reflecties met betrekking tot het wetenschappelijke koninginnenstuk van heel ons westers denken: onze kernfysica! Het boek heet *L'expérience microphysique et la pensée humaine* en werd geschreven door de Roemeense kernfysicus, filosoof en historicus Stéphane Lupasco. Het betreft hier beslist een der belangrijkste geschriften van de vorige eeuw, maar vrijwel door niemand gekend, omdat het een hoge graad van ongewone techniciteit vertoont. Lupasco bewijst op overtuigende manier wat de wetenschap van zijd wel 'zag', maar nog geen raad mee wist, nl. dat een elektron tegelijkertijd in dezelfde mate een minuscuul stofdeeltje is en een zuiver wiskundige probabiliteitsgolf. Een golf van wát, zegt u? Van iets dat als materieel object niet bestaat, maar tóch reëel is. Die golf is een zuiver mentaal wezen, maar geëigende waarneming *vordert* dat we het als een werkelijkheid aanzien, willen we begrijpen en natuurkundig in kaart brengen wat die waarneming oplevert. De conclusie dringt zich op: een elctron is materieel én immaterieel. Eeuwenlang hebben we die twee mogelijke aspecten van de realiteit streng van elkaar gescheiden door er tegengestelden in te zien. Thans beseffen we dat in de microwereld die scheiding niet langer opgaat. En Lupasco houdt het daar niet bij! Tot aan het begin van de 20ste eeuw heeft ons brein zich vooral toegespitst op de studie van microscopische verschijnselen, maar ons brein is zelf een ontzaglijk continent van microprocessen, zodat in het orgaan van de kennis dezelfde complementaire wetmatigheid optreedt als in alle natuurlijke processen. Lupasco zet dat uiteen in een ander en niet minder ontstellend boek, dat verwonderlijk genoeg nog steeds niet de aandacht van specialisten van de cognitieve psychologie heeft gewekt: *L'Univers psychique*. Indien we willen dat ons begripsvermogen onontgonnen paden zou gaan bewandelen, dan dienen we op te houden met de contradicties te weren; we dienen ze integendeel in huis te halen¹⁵.

Vanaf het Griekse denken hebben we, in rationele aangelegenheden, een overgroot deel van onze energie aan het van leer trekken tegenstrijdigheden besteed. Deze waren de zwarte schapen van onze redeneringen. Thans dienen we echter te beseffen dat we daarbij op het verkeerde paard

hebben gewed, hoe 'natuurlijk', vanzelfsprekend en beloftevol die wedenschap ook leek. Ook dienen we in te zien dat ons huidige besef het gevolg is geweest van een zuiver politiek *Diktat* in 325 in Nikaia uitgevaardigd door een opportunistisch georiënteerde keizer.

Vloeit hieruit soms niet voort dat de westerse mens stilaan heeft geleerd om zijn hersenen op een andere manier dan de Grieks-Romeinse mens te gebruiken? Het meest revelerende contrast tussen die oude denkwijze en de nieuwe vindt men wellicht in het Griekse woord *bios*. We vertalen het door 'leven', we kunnen niet anders, maar daarbij gaat de rijkdom van de Griekse inhoud verloren. De Grieken waren er inderdaad van overtuigd dat elke mens op mentaal gebied een onveranderlijke structurele eenheid is en dat hij daardoor zichzelf niet écht kan tegenspreken. Was dit toch het geval dan diende men op zoek te gaan naar de fout die hij in zijn denken had begaan. Door hem daarop te wijzen, kon men hem opnieuw verenigen met zichzelf.

Wie kan zeggen hoeveel van die 'tegensprekers' het in de loop der tijden bij het rechte eind hadden, zonder dat ook maar iemand het vermoedde?

* * *

De schilderkunst, de muziek, de stekunde, de pedagogie, de politiek, de filosofie en uiteindelijk de microfysica: op elk van die terreinen blijkt dat Nikaia zwaar heeft gewogen op ons culturele leven. Dermate zelfs, dat het volstrekt eigene van al die activiteiten enkel te vinden is in de westerse cultuur. Of wil men soms beweren dat die convergentie alleen maar berust op het toeval?

Wat Nikaia heeft betekend voor het westen, heeft het niet kunnen bereiken voor onze buurculturen. Dat basisconcilie werd waarachtig gehouden op hellenistische bodem, maar de theologische beslissingen die er worden genomen zijn in Byzantium grotendeels dode letter gebleven. Door het uitrangeren van de Heilige Geest heeft men in ons oosten de Jezusfiguur slechts een ondergeschikte rol toebedeeld, want de Zoon werd gezien als afgezant-dragers van die Geest. Wanneer in Nikaia ter stemming gebracht, dan was die Heilige Geest weliswaar slechts aan een nipte meerderheid geraakt, maar hij bleef bewaard als inspirerend godsdienstig element en kon dus zijn 'taak' voortzetten. Terwijl de Byzantijnse Pantokrator meer weg heeft van Jahwe dan van God de Vader. Vergeestelijking in beide varianten van het christendom, maar enkel in het westen kon de *verstandelijking* van het christelijke gedachtegoed zijn gang gaan. Het resultaat van die histori-

sche dichotomie is dat Byzantium na een tijd in algemeen cultureel opzicht is blijven stilstaan.

Wat de islam betreft, zijn de glorie-dagen ook van betrekkelijk korte duur geweest, althans als hoogcultuur. Daar was de godsdienstige gerichtheid nog minder gunstig. Mohammed, de Profeet, is weliswaar een begenadigde sterveling, maar een sterveling. Jezus was ook een profeet geweest, maar die had gefaald. Men bleef hem dus (vrij matig) honoreren, maar officieel straalde er van zijn figuur geen werkelijk licht uit. Er is enkel de Vader, Allah en er is geen Zoon. De islam heeft dus nooit een Zoonsprobleem gekend en is dus verstoken gebleven van het genre dóordenken waar het redetwisten over de Zoonsnatuur in het westen aanleiding toe heeft gegeven. Islamitische gelovigen hebben dus nooit training gekregen in het *moe-ten* denken over/van het ondenkbare en daardoor zijn ze minder bedreven in de omgang met het wél denkbare gebleven. Het volstaat om islamitische filosofen te lezen om al snel tot die bevinding te komen. Hun talent ten spijt blijft de gedachtegang van al-Kindi, al-Farabi, al-Ghazali en zelfs Ibn Roesjd een stroeve articulatie vertonen. Moeiteloze ontplooiing van het argumenteerbare 'ligt' hen niet. Er zijn er die beweren dat men het uiteindelijke vastlopen van de islamitische cultuur aan het in stand houden van de veelwijverij heeft toegeschreven. Ach, alsof een waaiervormig circuleren van het semen zou garant staan voor het tanen van de culturele activiteit...? (De veelwijverij is in vele gevallen eerder een statussymbool dan seksuele krachtpatserij). De waarheid ligt veel dieper verborgen. In vergelijking met het westen is de islamitische wereld met een geestelijke handicap van start gegaan. Niet zo bedoeld uiteraard, maar ingevolge de beslissingen van Nikaia kreeg het westerse frequenteren van de gedachtegang een handige versnellingspook toegestoken.¹⁶

* * *

Het westen, de hoogcultuur die telt ... in beide betekenissen van het woord.

Men zou kunnen beweren dat in deze tekst een loflied over ons aller cultureel erfgoed wordt gezongen, maar dat zou dan een misvatting van jewelste zijn. Het ging hier enkel om een speurtocht naar het abolsuut specifieke, naar de *eigenheid* van een aantal onzer cultuurprestaties. Dat daar heel wat positiefs bij is, zal wel niemand betwijfelen. Dit betekent echter niet dat de totaliteit even fraai oogt als haar (onder)delen. Een beargumenteerde inventaris, ook als die deelsgewijs gunstig uitvalt, is één facet van het geheel; de

evaluatie van de hele inboedel is nog iets anders. Die evaluatie brengt al snel aan het licht dat het hedendaagse westen een *rampgebied* is. Is dat ook een gevolg van Nikaia? Ongetwijfeld! Onze zestiende-eeuwse hang naar een zekerheidsgevoel, verdwenen sinds het opdoeken van de geestelijke zekerheid (starheid?) in de middeleeuwen, heeft ertoe geleid dat we sindsdien met goedgekeurde bezetenheid onze fiches op de technische vooruitgang zijn gaan inzetten met het gevolg dat al het overige geleidelijk werd geminimaliseerd en zelfs opgedoekt. De filosofen van de Verlichting hebben de toekomst beslist te rooskleurig ingezien. Natuurlijk mag men ze, de beschikbare reflectiemiddelen in acht genomen, nu ook weer niet verwijten dat ze te bronstig waren met wilde extrapolaties.

Wat is een 'goede' hoogcultuur? Men kan stellen dat haar praxis gunstig moet uitvallen voor de meerderheid van de bevolking. De elitemens, die van huis uit geestelijk flink gewapend is, zal wel in elke cultuur min of meer zijn gading vinden. Desnoods zal hij floreren in weerwil van wat die cultuur hem pleegt aan te reiken. Maar 'the man in the street' moet kunnen ervaren dat hij beter af is met de cultuur waarin hij leeft dan in een natuurstaat zonder straten.

Men kan gerust poneren dat westerlingen meestal weinig of geen benul hebben van wat ze in hun comfortabel ogende levenstrant allemaal moeten missen.

De situatie doet zich inderdaad als volgt voor. Als enkeling hebben we drie soorten relaties: met de buitenwereld (de natuur), met de medemens en met ons innerlijke. Hoe is het daar nu mee gesteld?

In de natuur hebben we zozeer aan roofofbouw gedaan dat we onze habitat meer dan uitgehold hebben. We zijn bezig met de tak waarop we zitten, door te zagen.

En is het woord 'medemens' nog wel een zinvolle benaming? Keyserling stipte terecht aan dat de naaste door de onvermijdelijke gebuur werd vervangen.

En wat de relatie met ons innerlijke betreft, die kan nog moeilijk armtieriger dan ze al is. Dat God dood is, zou zo erg nog niet zijn, want wij zijn het die Hem van meet af aan hebben ontgoddelijkt door Hem met attributen van zuiver menselijke makelij uit te dossen. Erger is dat Gods opgedoken reservespelers (de dictator, de volksmenner, de terrorist) een zichtbaar zwak voor satanisch gedrag vertonen. Ons Supericoon had trouwens al de geest gegeven vóór Nietzsche er zijn korte lijkrede over hield. Vanaf de Restauratie is God zo goed en zo kwaad mogelijk in zijn opgetutte koets blijven voort-hobbelen, maar die koets werd dan plots overreden door een onverschillig

doordenderende goederentrein. *Exit spes unica*, maar of we daar nu echt om hebben getreurd ...?

Met dit alles voor ogen, kan men een aantal scherpzinnige doemdenkers moeilijk aanwrijven dat ze alleen maar zwartgallige naturen zouden zijn. Een verpletterend cultureel fiasco, die eindfase van het vroeger zo ongedurige, maar van vitaliteit gonzende westen. Eeuwen lang heeft de Nikaiaanse geest ons een culturele suprematie bezorgd waar thans geen zinnig mens meer in gelooft. Precies op basis van onze overweldigende successen, hebben we onszelf afgesneden van wat men, misschien met een hoogdravend woord, de 'universele lymfe' kan noemen. Sinds we de bomen hebben verlaten voor de savanne, hebben we er als biologisch wezen vermoedelijk nog nooit zó beroerd voorgestaan. Wat zal ons nog kunnen optillen boven 'de ondraaglijke lichtheid van het bestaan'? Zeker niet de pseudo-verlossende onthechting van het modieuze postmodernisme, dat zijn hand van de problemen wegtrekt in plaats van ze op te lossen. Wijs een nijpend probleem de deur en het nestelt zich wel ergens anders.

Het is echter een onbetwistbaar feit dat Nikaia ons gevoerd heeft naar verwijding en uitdieping van ons psychisme. Een *aantal* dingen zien we vandaag veel correcter en veelzijdiger dan de Grieken en Romeinen dat konden. Maar als de inhoud van het dogma lange tijd een levend mysterie was, wat dan te denken van het feit dat we in de 21ste eeuw de ware stand van zaken nog steeds niet doorhebben? Over Nikaia, het allerbelangrijkste aller concilies, kan men in een massa van historische werken lezen, ook in doodgewone leerboeken. Hoe is het dan 'in godsnaam' (c'est le cas de le dire!) mogelijk geweest dat we de enorme historische en culturele impact van dit kapitale dogma over het hoofd hebben gezien? Een mysterie in het kwadraat ...!

Onbevooroordeeld nadenken moet ons echter bijbrengen dat Nikaia een soort van Janus Bifrons is geweest. Het instellen van dat dogma heeft zowel het beste als het ergste voortgebracht. Maar of we het nu beseffen of niet, of we het willen of niet: we *zijn* en blijven Nikaia's kinderen. Niet ondenkbaar dat geen enkele menselijke macht ons nog van die tak kan halen waar we samengedruimd op zitten en die we zo naarstig aan het doorzagen zijn¹⁷. Stel echter dat we de nakende buiteling overleven: wat dan? Na meer dan honderd eeuwen cultuur zullen we niet zo gauw weer genoeg nemen met de natuurstaat. Terug in gang schietend naar een onbestemd doel, zullen we ons in elk geval moed kunnen inspreken door het weer ter hand nemen van bepaalde dingen die we uit de westerse brand hebben kunnen redden en die ontgensprekelijk van blijvende waarde zijn. ■

Noten:

10. Hooguit kan men hier gewagen van een schuchtere poging in die richting, ondernomen in sommige holtereliëfs uit de Egyptische 18de dynastie. Het nauwkeurige weggappen van sommige achtergrondelementen zorgt voor een soort schaduw. Natuurlijk treft men al eens een schaduw aan op een middeleeuws schilderij, maar die is dan een bijkomstigheid. In elk geval wordt hij niet stelselmatig aangewend als picturaal procédé. Dat zal eerst gebeuren wanneer licht en schaduw niet langer ten dienste staan van een uitgebeeld personage, maar omgekeerd. Het personage als 'fait abusé'.

11. Welke andere hoogcultuur heeft ooit het contrapunt gekend? Ook onze godsdienstige zustercultuur niet. Byzantium is daarvan verstoken gebleven en haar latere orthodoxe uitzaaiing naar Rusland heeft daar hoegenaamd niets aan veranderd.

Haast symbolisch is hier de prachtige sonate voor viool en piano van César Franck. In de laatste beweging zet het ene instrument een melodie in die twee maten verder door het andere wordt herhaald vanaf het begin. De melodie is van die aard dat ze a.h.w. tegelijk haar heden, verleden en toekomst beleeft. Technisch een uniek hoogstandje.

12. 13. Tijdens onze vroegste eeuwen werden wiskundigen, de beoefenaars van het reine verstand, beschouwd als een soort duivelsgebroed nog erger dan vrouwen. Ze werden dan ook vervolgd en zagen zich verplicht de wijk te nemen naar Byzantium of Bagdad. Daar waren ze erg welkom. Als gevolg van die oekaze hebben onze vroegste middeleeuwen genoeg moeten nemen met een zeer summiere rekenkunde.

13. Die realiteit staat buiten kijf sinds het oeuvre van Jan Hendrik van den Berg: *Metabletica* (of leer der veranderingen) en verdere werken.

14. Dit werd scherp opgemerkt door Gilles Deleuze. 'Leest men Nietzsche zonder veel te lachen en zelfs te schaterlachen, dan is het alsof men Nietzsche niet leest.' Op dit aspect van de filosoof werd door schrijver dezes verder ingegaan in zijn Gierik-essay *Nietzsche, de nar met de zeven hamers*.

15. Zijn opzoekingen en gevolgtrekkingen resumerend, schrijft Lupasco: 'Devant un phénomène quelconque, il ne s'agira plus de chercher, comme condition logique de sa possibilité, si rien ne le contredit, mais justement ce qui le contredit, quelle est sa face complémentaire contradictoire: la condition logique de son existence, c'est sa contradiction.' (J.V.: *Déterminisme ou indéterminisme?* (in Synthèses, 1964). We hadden al een 'new deal' moeten sluiten met meerdere geometrieën en meerdere logica's. Niet verwonderlijk dat, in zulk een gezelschap, een basisbegrip zoals 'tegenstijdigheid' er ook het bijltje heeft moeten bij neerleggen. Al sinds decennia heeft de wetenschap ons in een uiterst bevreedend universum gekatapulteerd, waarvan de structuur ons begripsvermogen overschrijdt. Wat te denken van recente wetenschappelijke troetelsnuffjes zoals bijvoorbeeld stilstaand licht, meervoudige heelallen of de minuscule supersnaren (voor eeuwig onzichtbaar) die wel een lengte hebben, maar geen breedte?

16. Het ligt voor de hand dat de opsomming der cultuurgebieden waarin Nikaia zich fors heeft doen gelden illustratief is en niet limitatief. Best mogelijk zijn er nog sectoren en facetten van het westen die door dat hardnekkige dogma werden 'gestileerd', want het penetratievermogen van Nikaia blijkt unheimlich te zijn. Verder onderzoek zou wel eens voor rare verrassingen kunnen zorgen.

17. Dat de onheilstekens talrijk zijn en meer dan vermanende taal spreken, zal wel niemand betwisten. Panoramisch bekeken, zal de evaluatie daarvan minder afhangen van het oordeel

dan van het temperament. Welk een onverwachte soort exit het westen, na totale globalisering, zou kunnen te wachten staan, werd uiteengezet door ingenieur Roberto Vacca. In *Il medioevo prossimo venturo* annonceert hij op wereldschaal een reeks enorme kortsluitingen die even onontkoombaar als onherstelbaar zullen zijn. Maar die situeerde hij in de jaren 1985-1990, en er is niets van die aard gebeurd. Hebben we stomweg geboft, zoals sinds eeuwen met meteor-
inslagen? Of hebben we, op locale schaal, die dreigende kortsluitingen tijdig weten te voorko-
men? Voorlopig dus, het zoveelste doemscenario – niet meer en niet minder omineus dan zijn
concurrenten. Aardig verwoord door Paul Valéry: ‘Nous autres, civilisations, savons à présent
que nous sommes mortelles.’ Goed, maar hun dood is geregeld te wijten aan een slepende
ziekte. Een nuchtere geest ziet niet in hoe het westen de dans zou kunnen ontspringen.